

Н. І. Навоєва

канд. техн. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПРОЯВ СИСТЕМНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ МИСЛЕННЯ

В статті автором, на підставі аналізу літературних джерел, встановлені основні напрями використання системного підходу в процесах дослідження, опису і визначення характеристик, явищ і процесів в психології мислення.

Ключові слова: системний підхід, система, взаємодії, ієрархія, системоутворення.

Постановка проблеми: Ознаки системного підходу в науці проявилися на самих ранніх стадіях її формування і розвитку, в період античності і середньовіччя, коли вказувалося на наявність взаємозв'язків між психічним і фізіологічним, між процесами мислення і відчуття і мозком. У міру ускладнення об'єктів навколишнього світу, що відрізняються високим рівнем ієрархічності, поліструктурністю, багаторівневистю, динамічним характером зв'язків і стосунків у межах складних системно-ієрархічних утворень, з'явилася необхідність нового, системного розуміння світу і використання у зв'язку з цим в другій половині ХХ ст. системного підходу у багатьох наукових напрямках, у тому числі і в психології мислення.

Мета досліджень: дослідження психології мислення з точки зору його системності.

Істотний зміст і виклад основного матеріалу досліджень

З укрупненням і ускладненням систем, що вивчаються в усіх галузях знань в 50–90-х роках ХХ століття, з накопиченням в цей же час системних описів об'єктів дослідження також і в теорії психології, її починають розглядати з точки зору системності. Історичні передумови і філософські обґрунтування системного підходу в психології відображені в працях Б. Г. Ананьєва [1], О. В. Брушлінського [3], Л. С. Виготського [5], В. П. Кузьміна [9], О. М. Леонтьєва [11], Б. Ф. Ломова [12], К. К. Платонова [15], С. Л. Рубінштейна [16] та ін.

Надалі системний підхід в психології отримав свій розвиток в процесі розробки конкретних методів і технологій, що простежується в працях В. О. Барабанщикова [2], І. П. Волкова [4], В. О. Ганзена [6], А. О. Крилова [7], М. К. Мамардашвілі [13], Г. С. Нікіфорова [14], Б. Н. Рижова [17], В. Д. Шадрікова [19] та ін.

Ще І. М. Сеченов надавав категорії взаємодії, яка забезпечує динамізм і життєздатність будь-якої системи, первинне значення. Він писав: «Хто не знає, нарешті, що вивчення природних явищ зводиться, врешті-решт, на вивчення взаємодії його частин» [18, с. 468].

С. Л. Рубінштейн [16] вважав важливим враховувати при вивченні психічної діяльності і мислення те, що різні психічні процеси протікають одночасно на різних рівнях, що будь-який «вищий» психічний процес здійснюється на основі «нижчих» процесів; будь-який психічний процес є не лише пізнавальним, але і емоційно-вольовим, ґрунтованим на мотивації.

О. М. Леонтьєв [11], вказуючи на взаємозв'язок мислення з відчуттям, відмічав, що мислення має відчуття своїм єдиним джерелом і, переходячи межі безпосередньо чуттєвого пізнання, розширює можливості людини, дозволяючи йому отримувати знання про властивості, зв'язки, процеси, стосунки дійсності. Піднімаючись на більш високий, системний рівень, автор робить дуже важливе укладення про те, що усе психологічне, і діяльність у тому числі, може бути зрозуміло тільки як інфраструктура в суперструктурі соціального.

На думку О. О. Леонтьєва [10], системність психології і мислення простежується в основних положеннях психологічної концепції Л. С. Виготського, якими є: культурно-історична теорія психіки; психологічна теорія значення; єдність знаку, спілкування і діяльності; колективність діяльності; ідея інтегральної динамічної структури особи і її генетичної первинності; системний взаємозв'язок психічних функцій.

М. К. Мамардашвілі [13] досить чітко і стисло розкриває принцип системності в єдності аналізу і синтезу. Він характеризує аналіз як процес виділення тих властивостей з цілого, які роблять його частиною цілого. При синтезі ціле усвідомлюється як те, що складається з частин, певним чином пов'язаних між собою. Завдяки цьому в кожному акті пізнання синтез здійснюється через аналіз, а аналіз — через синтез. Отже, на думку автора, аналіз і синтез не є окремими етапами пізнання, а доповнюють один одного. Пізнання частин і цілого відбувається одночасно: виділяючи частини з цілого, людина аналізує їх як елементи цього цілого; в результаті синтезу ціле виступає як діалектично розчленоване, таке, що складається з частин.

Розглядаючи психологію як науку про людину, Б. Г. Ананьєв [1] розглядав саму людину через призму системності: як індивіда; як суб'єкта діяльності; як особу і індивідуальність. Ці поняття автором упорядковуються за двома параметрами: за онтогенетичним часом людини; за змістом. Спочатку людина з'являється як індивід. На його матеріальній основі формується свідомість і людина стає суб'єктом. На основі свідомості формується самосвідомість як ядро особи. В процесі подальшого розвитку особистості людина набуває своєї індивідуальності.

Б. Ф. Ломів [12] розглядає людину як складний об'єкт психологічних досліджень, який знаходиться на перетині багатьох різнопорядкових систем і сам при цьому є найскладнішою із усіх відомих науці систем. Відносно психічних явищ людини автор вказує, що вони є багаторівневими і припускає, що вони будуються ієрархічно. Ієрархічна структура емпіричних і теоретичних моделей відбиває їх багатомірність і необхідність розробки системи критеріїв аналізу психіки на окремих рівнях її існування. Учений виділяє три основні, нерозривно взаємозв'язані підсистеми

психіки: когнітивну, в якій реалізується функція пізнання; регулятивну, за допомогою якої відбувається регуляція діяльності і поведінки; комунікативну, таку, що формується і реалізовується в процесі спілкування. В силу цього він вказує на важливість проведення досліджень усіх підсистем людського організму в їх взаємозв'язках. Він вважає тупиковим шлях вивчення психологічних явищ людини у відриві від соціальної, біологічної і фізичної систем, до яких вона належить. Учений продовжує, що природа психічного може бути зрозуміла тільки на основі розгляду її у безлічі зовнішніх і внутрішніх стосунків, в яких психічне існує як цілісна система. Розглядаючи єдність психіки в наявності її загальної функції — функції відображення, автор розрізняє три рівні психічного відображення: сенсорно-перцептивний; представлень, річо-думковий. Він відмічає, що результати одиничних актів на кожному з рівнів утворюють систему: образ сприйняття, представлень, понять і так далі. Системоутворюючий чинник він визначає з одного боку — об'єктивними зв'язками між відображеними явищами дійсності; з іншого боку — необхідністю для суб'єкта використати результати відображення для організації своєї поведінки і забезпечення життєдіяльності.

В. О. Барабанчиков [2], характеризуючи системну концепцію психічного відображення Б. Ф. Ломова, відмічає, що йому вдалося на емпіричному, теоретичному і практичному рівнях відображення розкрити зміст його ключових моментів з позицій системного підходу: структури процесу психічного відображення, його функцій, властивостей, механізмів, рівнів організації, детермінації, взаємозв'язків психічного відображення з діяльністю і спілкуванням, рівнів вивчення психічного відображення та ін. Підкреслюючи значущість концепції, автор говорить про те, що концепція дозволяє вивчати психіку з позицій складно організованого, розвиваючого цілого; дозволяє в широких межах синтезувати різні емпіричні дані, методи дослідження і приватні теорії психічного відображення.

Д. Н. Завалишина [7] виділяє дві основні форми ієрархічного представлення психіки: статичну і динамічну. Автор вказує, що статичні моделі фіксують готову будову психічних явищ; у динамічних моделях готова структура психіки описується через послідовність пройдених нею етапів розвитку. Відповідно до «онтологічної» і «гносеологічної» спрямованості в психології учений виділяє первинні емпіричні і вторинні теоретичні моделі психічного. До перших він відносить більшість ієрархій, що описують окремі психічні функції, які фіксують реальну картину, отриману в експерименті або спостереженні. Теоретичні моделі він розглядає як результат концептуального синтезу різноякісних, різноаспектних визначень складного об'єкту в єдине цілісне представлення. До вторинних теоретичних моделей, на думку автора, відносяться: динамічна функціональна структура особи К. К. Платонова [15]; семирівнева система характеристик людини як індивіда, суб'єкта діяльності В. А. Ганзена [6]; загальний підхід до ієрархічного аналізу психіки Б. Ф. Ломова [12].

В. А. Ганзен [6], використовуючи в основі системного підходу психологічні діади і тріади, системний аналіз і системний синтез, запропону-

вав своє бачення функціональної структури психіки людини: в загальнонаукових категоріях — регулювання, відображення; у психологічних поняттях — свідомість, пам'ять, увага, мислення, відчуття, сприйняття, представлення, мова, дія, мотив, почуття, емоція, розглядаючи при цьому психологію на системному рівні за принципом «від цілого — до частин, а від частин — до нового цілого». У тісному зв'язку з частиною і цілим і з поняттям структури автор розглядає категорії внутрішнього і зовнішнього. При цьому важливо розуміти, що узяті за ціле. Якщо за ціле узяті свідомість як вища форма суб'єктивного, то процеси кіркової нейродинаміки (збудження і гальмування, взаємної індукції, іррадіації і концентрації, фазові стани і таке інше) будуть для нього зовнішніми, як механізм відображення. Внутрішнім буде зміст відображення об'єктивної дійсності, що діє на рецептори (органи чуття).

К. К. Платонов [15] розглядає форму психічного відображення як загальнопсихологічну категорію, що включає психологічні категорії: пам'ять; емоції; відчуття, мислення; сприйняття; почуття; воля, як узагальнююча усі попередні функції. Автор відмічає, що цей ряд, узятий одночасним зрізом, представляє складну ієрархічну систему психіки людини.

Висновки

Ознаки системного підходу в науці проявилися на самих ранніх стадіях її формування і розвитку, в період античності і середньовіччя, коли вказувалося на наявність взаємозв'язків між психічним і фізіологічним, між процесами мислення і відчуття і мозком.

Проведений нами аналіз ряду наукових літературних джерел показує, що принцип системності проявляється вже на ранніх стадіях розвитку психології як самостійної науки і психологічної теорії мислення.

Використання системного підходу в психології стимулюється розвитком приватних системних теорій в різних галузях знань і загальносистемних концепцій, які дають можливість отримати системний опис складних систем, явищ і процесів об'єктивної дійсності.

Людина, знаходячись на перетині багатьох різнопорядкових, багаторівневих, ієрархічних систем, сама є складною системою і об'єктом психологічних досліджень.

На тлі системних досліджень в психології сьогодні не існує комплексної психологічної теорії мислення в системних координатах, що вимагає додаткових досліджень.

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. — СПб.: Питер, 2001. — 272 с.
2. Барабанщиков В. А. Системогенез чувственного восприятия. — М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2000. — 464 с.
3. Брушлинский А. В. Один из вариантов системного подхода в психологии мышления // Принцип системности в психологических исследованиях: Сб. ст. / АН СССР, Ин-т психологии / Отв. ред. Д. Н. Завалишина, В. А. Барабанщиков. — М.: Наука, 1990. — 184 с.

4. Волков И. П. Социальная психология малых групп и коллективов (опыт экспериментальных и прикладных исследований контактных групп): Автореф. .. докт. дис. — Л., 1978. — 31 с.
5. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.
6. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. — 176 с.
7. Завалишина Д. Н. Принцип иерархии в психологии // Принцип системности в психологических исследованиях / Сб. ст. АН СССР, Ин-т психологии / Отв. ред. Д. Н. Завалишина, В. А. Барабанщиков. — М.: Наука, 1990.
8. Крылов А. А. Системный подход как основа исследований по инженерной психологии и психологии труда // Методология исследований по инженерной психологии и психологии труда. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. — С. 5–11.
9. Кузьмин В. П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода // Психол. журн. — 1982. — Т. 3. — № 3. — С. 3–14; № 4. — С. 3–13.
10. Леонтьев А. А. Ключевые идеи Л. С. Выготского — вклад в мировую психологию XX столетия // Психологический журнал, № 4, 2001, с. 5–11.
11. Леонтьева А. Н. Избранные психологические произведения: В 2 томах. Том 1 / Под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко, А. А. Леонтьева, А. В. Петровского. — М.: Педагогика, 1983.
12. Ломов Б. Ф. О системном подходе в психологии // Вопросы психологии. — 1975. — № 2. — С. 31–45.
13. Мамардашвили М. К. Процессы анализа и синтеза // Вопросы философии. — 1958. — № 2. — С. 40.
14. Никифоров Г. С. Психологические основы самоконтроля (в системах «человек — машина»): Автореф. ... докт. дис. — Л., 1978. — 48 с.
15. Платонов К. К. О системе психологии. — М.: Мысль, 1972. — 217 с.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. — СПб.: Питер, 2005. — 713 с.
17. Рыжов Б. Н. Системная психология. Методология и методы психологического исследования. — М.: Изд-во Московского городского педагогического университета, 1999.
18. Сеченов И. М. Избранные произведения. Т. 1. — М., 1952.
19. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. — М.: Наука, 1982. — 185 с.

Н. И. Навоева

канд. техн. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ПРОЯВЛЕНИЕ СИСТЕМНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ МЫШЛЕНИЯ

Резюме

В статье автором, на основании анализа литературных источников, установлены основные направления использования системного подхода в процессах исследования, описания и определения характеристик, явлений и процессов в психологии мышления.

Ключевые слова: системный подход, система, взаимодействия, иерархия, системобразование.

N. I. Navoyeva

candidate of technical sciences

Odessa national university to the name I. I. Mechnikova

A DISPLAY OF SYSTEM IS IN PSYCHOLOGY OF THINKING

Summary

In the article by an author, on the basis of analysis of literary sources, basic directions of the use of approach of the systems are set in the processes of research, description and determination of descriptions, phenomena and processes in psychology thinking.

Key words: approach of the systems, system, co-operations, hierarchy, formation of the system.